

Schoolprestaties van kinderen van werkloze vaders

Een verkennend onderzoek

D. B. BAARDA, A. P. M. FROWIJN,
M. P. M. DE GOEDE
en M. E. POSTMA

*Instituut voor Pedagogische en Andragogische
Wetenschappen Rijksuniversiteit, Utrecht*

Samenvatting

Allereerst wordt een overzicht gegeven van literatuur over de invloed van werkloosheid op het gezin, en vooral de invloed op de kinderen en hun schoolprestaties. De auteurs hebben onderzocht of ook in deze tijd de schoolprestaties van kinderen van werkloze vaders afnemen. De 'experimentele' groep bestaat uit kinderen waarvan de vader werkloos is; de vergelijkings- of controlegroep uit kinderen waarvan de vader werkt. Ieder kind uit de experimentele groep (N=30) is gematched met een kind uit de controlegroep (N=30). De vier rapporten vóór en na het werkloos worden van de vader vormen de onderzoeksgegevens; voor elk kind uit de controlegroep worden de rapporten uit dezelfde periode in het onderzoek betrokken. Er is een tendens waarneembaar dat kinderen van werklozen achteruitgaan in hun schoolprestaties na het intreden van de werkloosheid van de vader. Dit effect is sterker bij kinderen van vaders die langdurig werkloos zijn. Het is niet mogelijk een uitspraak te doen over het precieze moment van terugval van schoolprestaties; dit wisselt per kind.

1 Inleiding

1.1 Literatuur uit de crisisjaren

In de jaren dertig, de crisisjaren, is veel onderzoek gedaan naar de mogelijke materiële, psychische en sociale gevolgen van werkloosheid. De sociale voorzieningen stonden in de crisisjaren op een zeer laag peil. Veel van de problemen ten gevolge van werkloosheid, zoals in de literatuur van die tijd genoemd, hangen dan ook samen met de slechte materiële omstan-

digheden. Verschillende auteurs (Eisenberg en Lazarsfeld, 1938; Busemann en Bahr, 1931) geven aan dat geldgebrek ten gevolge van werkloosheid zijn weerslag had op de voeding en daarmee ook op de gezondheid van de gezinsleden.

Toch zijn niet alle, in die tijd genoemde problemen rechtstreeks terug te voeren op de slechte materiële omstandigheden. Bakke (1940) constateert dat het werkloos worden van de vader het gezinsleven ontregelt en de gevestigde gezinspatronen verstoort. Er is een aanpassingsproces nodig van alle gezinsleden om dit weer te stabiliseren. De vader gaat vaak voor de kinderen minder betekenen als bron van steun en autoriteit (Eisenberg en Lazarsfeld, 1938; Komarovsky, 1940). Zowel veranderingen in het gedrag van de vader als signalen die kinderen van mensen in de buurt en leeftijdsgenoten krijgen dat hun vader minder mee zou tellen, kunnen daaraan ten grondslag liggen.

Het is niet verwonderlijk dat dit emotionele reacties geeft in het gezin. Eisenberg en Lazarsfeld (1938) constateerden dat de kinderen emotioneel instabieler werden. Sommigen werden ongehoorzaam, dwars en humeurig en soms hadden ze zelfs een speciale therapie nodig. Ook kwam het voor dat ze psycho-somatische klachten gingen vertonen en/of overgingen tot anti-sociale activiteiten zoals stelen en spijbelen.

Door de hierboven aangegeven materiële en psychische gevolgen van werkloosheid kunnen de schoolprestaties van de kinderen verslechteren. Komarovsky (1940), Busemann en Bahr (1931) geven aan dat de kinderen minder gingen presteren op het moment dat hun vader werkloos werd. Volgens hen is dit voornamelijk te verklaren vanuit de verlaging van de levensstandaard. De kinderen hadden vaak een slechte conditie doordat ze onvoldoende voeding en kleding kregen. Hierdoor konden ze zich op school minder goed concentreren en waren ze vaak afwezig door ziekte. Vooral op de lagere school hadden de kinderen van werklozen lagere cijfers dan de kinderen van werkenden (Eisenberg en Lazarsfeld, 1938).

De achteruitgang in schoolprestaties was groter bij meisjes dan bij jongens. Volgens de genoemde auteurs komt dit doordat meisjes een lagere weerstand tegen catastrofale situaties hebben en het schoolwerk serieuzer opnemen dan jongens. Jongere kinderen ondervonden meer negatieve invloed van de werkloosheid op hun schoolprestaties dan oudere kinderen (12 jaar en ouder). Dit zou te wijten zijn aan de grotere afhankelijkheid van jongere kinderen van de ouders en een geringere weerstand tegen stress. Busemann en Bahr die in 1931 bij ongeveer 700 dochters van werkende en werkloze vaders de rapporten vergeleken, constateerden dat de kinderen, van werkloze vaders, die hoge prestaties leverden in relatief grotere mate achteruitgingen dan de kinderen die middelmatig of laag presteerden.

De problemen ten gevolge van werkloosheid in de crisisjaren zijn nogal ernstig; teruglopen van schoolprestaties, verstoring van het gezinsfunctioneren met daaruit voortvloeiend allerlei psychische problemen. Men kan deze in de crisisjaren geconstateerde gevolgen van werkloosheid natuurlijk niet direct overplaatsen naar deze tijd. Er is in de tussentijd heel wat veranderd, vooral met betrekking tot de sociale voorzieningen. De bovenstaande gegevens vormen echter wel in grote lijnen een beeld van de mogelijke gevolgen van de werkloosheid voor het gezinsleven.

1.2. Recentere literatuur

Voor zover wij kunnen nagaan is er de laatste decennia weinig onderzoek gedaan naar de invloed van werkloosheid op het gezin en de schoolprestaties van de kinderen. Het onderzoek dat gedaan is bevestigt enigszins het zojuist geschetste beeld. Velen (Sinfield, 1970; Moen, 1980; Gordeau-Blom, 1968) geven aan dat de werkloze man zijn status kan verliezen, dat hij depressief en snel geïrriteerd kan worden. Ook een zinvolle tijdsbesteding blijkt voor veel werklozen een probleem te zijn.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de levensstandaard beduidend lager wordt ten gevolge van de werkloosheid; vaak heeft dit een negatieve invloed op het gezinsleven (Chilman, 1975, Waldman en Gover, 1972). Moen (1980) geeft aan dat de werkloosheid een verstoring teweeg kan brengen in de gezinspatronen en in de relaties tussen ouders en kinderen. De verslechtering van de gezinssfeer zal waarschijnlijk ook doorwerken in de opvoedings-

handelingen en -houdingen ten aanzien van de kinderen (Sietaram, 1977). In een onderzoek van De Goede (1980), naar de beleving van het niet-werken, merken een aantal respondenten op dat de relatie van de vader met zijn kinderen in negatieve zin veranderde na of naar aanleiding van het niet-werken van de vader. De kinderen mijden hun vader omdat hij minder van hen kan hebben of ze schamen zich ten opzichte van anderen voor het feit dat hij niet meer werkt. Sinfield (1970) constateert dat de meeste vaders vinden dat hun gezag over de kinderen afneemt naarmate ze langer werkloos zijn. Dit alles in aanmerking nemend zijn er aanwijzingen dat de problematiek, zoals die in de crisisjaren gesignaleerd werd, ook nu, maar dan in geringere mate aanwezig zou kunnen zijn.

2. Probleemstelling

Er is ons geen recent onderzoek bekend naar de invloed van de werkloosheid op de schoolprestaties van de kinderen. Naar aanleiding van de, uit recent onderzoek gebleken, verstoring van de gezinspatronen veronderstellen we dat de werkloosheid gevolgen zal hebben voor het presteren op school. Door problemen en spanningen in het gezin kan een kind onder zijn niveau gaan presteren, zijn motivatie verliezen en/of concentratieproblemen krijgen (Dumont, 1980). We verwachten dan ook dat de schoolprestaties van kinderen van werkloze vaders zullen verslechteren na de intrede van de werkloosheid. Om het veronderstelde verband tussen schoolprestaties en de werkloosheid van de vader na te gaan is een onderzoek opgezet met de volgende probleemstelling.

1. Zijn de schoolprestaties van kinderen van werkloze vaders lager dan die van kinderen van werkende vaders?
2. Indien dit zo is voor welke schoolvakken geldt dit dan in het bijzonder?
3. Op welk moment na het werkloos worden van de vader doet de achteruitgang in schoolprestaties zich voor?

3. Opzet en uitvoering van het onderzoek

3.1. Beschrijving van het meetinstrument

Om na te gaan of het werkloos zijn van vaders doorwerkt op de schoolprestaties van hun kin-

deren, worden de *rapportcijfers* van kinderen van werkloze vaders vergeleken met die van kinderen van werkende vaders. Er wordt gekeken naar de verschillende schoolvakken (zoals lezen, taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis en handenarbeid), en naar de beoordeling van de werkhouding van de leerlingen. Van ieder kind worden opeenvolgende schoolrapporten in het onderzoek betrokken. Het betreft een periode van ongeveer 2 jaar, dit om de invloed van toevalsfactoren zoveel mogelijk uit te schakelen.

3.2 Onderzoeksdesign

De probleemstelling van dit onderzoek impliceert een onderzoeksdesign waarin het mogelijk is over een langere periode de schoolprestaties van kinderen met een werkloze vader te vergelijken met de schoolprestaties van kinderen met een vader die zelf nooit werkloos is geweest. De kinderen van werkloze vaders noemen we de *experimentele groep*. De vergelijkings- of *controlegroep* bestaat dan uit de kinderen waarvan de vader werk heeft. Om een zo zuiver mogelijke vergelijking van de leerlingen mogelijk te maken is gebruik gemaakt van *matching* (zie par. 3.3).

Van elk kind uit de experimentele groep wordt vastgesteld op welk moment diens vader werkloos is geworden; dit vormt wat wij noemen de *cesuur*. De vier schoolrapporten die direct vóór en direct ná de cesuur zijn uitgeschreven, vormen de onderzoeksgegevens. Van elk kind uit de controlegroep worden de rapporten uit dezelfde periode als die van het kind waarmee het gematched is, in het onderzoek betrokken (zie Figuur 1).

Het zal duidelijk zijn dat de cesuur van gematched paar tot paar kan verschillen, doordat de vaders van de kinderen uit de experimentele

groep op verschillende momenten werkloos zijn geworden. Het onderzoek is retro-longitudinaal van karakter en heeft de kenmerken van een *ex post facto* design (Kerlinger, 1973).

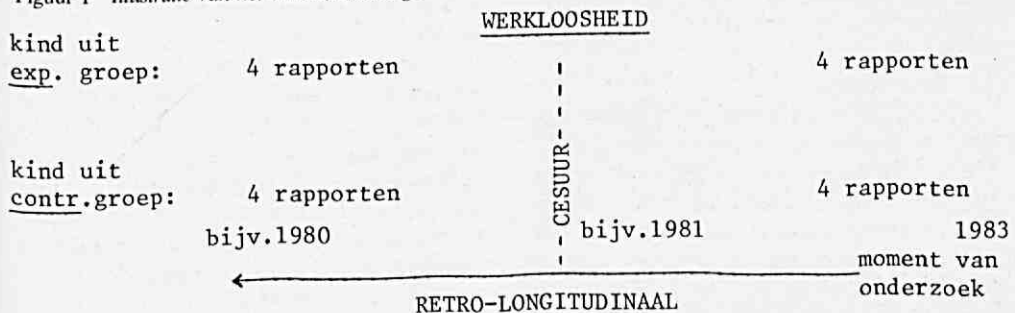
3.3 Matchingsprocedure

Om tot een reële vergelijking van de schoolprestaties van kinderen uit respectievelijk de experimentele en controlegroep te komen, moeten interveniërende variabelen zoals bijvoorbeeld sekse, leeftijd en sociaal-economische status zoveel mogelijk onder controle worden gehouden. Om dit te bereiken is gebruik gemaakt van *matching*. Bij elk kind uit de experimentele groep is een vergelijkbaar kind gezocht uit de controlegroep (precisiecontrole); deze vormen tezamen een 'paar'. Er is gematched op de volgende variabelen:

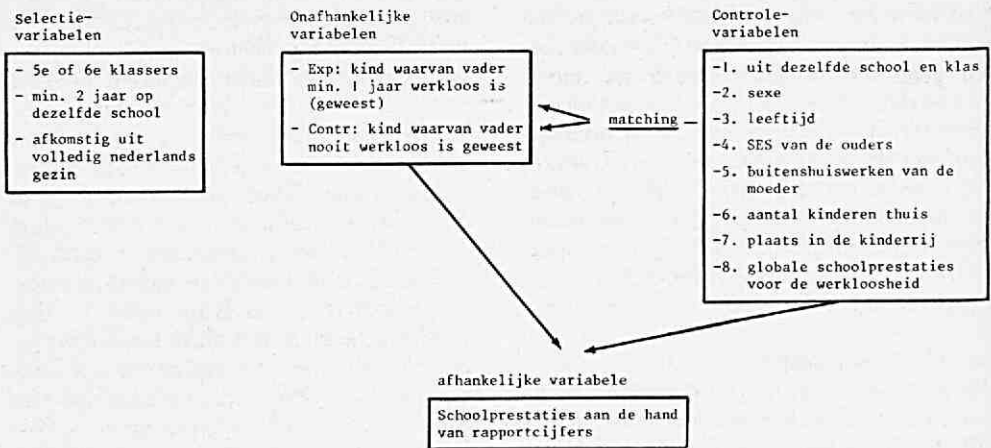
1. afkomstig van dezelfde school en uit dezelfde klas (onderwijs van dezelfde docenten hebben gehad);
  2. sekse;
  3. leeftijd;
  4. sociaal-economische status (S.E.S.) van de ouders;
  5. het al dan niet buitenshuis werken van de moeder; en zo mogelijk op
  6. het aantal kinderen thuis;
  7. plaats in de kinderrij;
  8. algemeen beeld van de rapportcijfers van enige jaren terug, ruim vóór dit onderzoek.
- Wanneer een kind uit de experimentele groep op grond van de variabelen 1 t/m 4 met meer kinderen gematched zou kunnen worden, wordt de matchingsprocedure voortgezet op de variabelen 6 t/m 8.

Om eventuele verschillen tussen de schoolprestaties van kinderen uit de experimentele en de controlegroep op grond van storende in-

Figuur 1 *Illustratie van het onderzoeksdesign*

Figuur 2 *Overzicht van de in het onderzoek betrokken variabelen*

vloeden als bijv. de manier van lesgeven, de wijze van beoordeling e.d. uit te sluiten, hebben de rapportcijfers van één gematched paar kinderen steeds betrekking op dezelfde school, dezelfde klas met dezelfde leerkracht. De rapportcijfers gaan dus over dezelfde schoolvakken met gelijke beoordelingsnormen.

De variabelen sekse, leeftijd, het sociaal-economisch milieu, het al dan niet buitenshuis werken van de moeder, het aantal kinderen thuis, de plaats van het kind in de kindertijd worden in de literatuur veelvuldig genoemd als factoren die invloed kunnen hebben op schoolprestaties (bijv. Hetherington en Parke, 1975). Daarom worden deze factoren via matching onder controle gehouden. Wanneer dat te realiseren is wordt ook het algemeen beeld van de rapportcijfers van enige jaren terug, ruim voor het moment van onderzoek, in de matchingsprocedure betrokken. Wanneer een gematched paar in de periode vóórdat de vader van het kind uit de experimentele groep werkloos wordt vergelijkbare leerprestaties levert, zijn veranderingen daarin beter te interpreteren en met meer recht toe te schrijven aan de werkloosheid.

3.4 Onderzoekspopulatie

Op grond van het geschetste onderzoeksdesign en de aangegeven matchingsprocedure is gekozen voor leerlingen van de vijfde en zesde klas van gewone lagere scholen als onderzoekspopulatie. De schoolresultaten moeten immers over een langere periode bekeken kunnen worden. Deze keuze voor leerlingen van de

vijfde en zesde klas is bovendien gebaseerd op de veronderstelling dat kinderen van deze leeftijd over het algemeen meer beseffen dat hun vader werkloos is, dan jongere kinderen (Komarovskiy, 1940; De Goede, 1980).

Om het effect van werkloosheid op schoolprestaties zo zuiver mogelijk te kunnen onderzoeken is getracht de invloed van andere variabelen uit te schakelen. In de literatuur wordt regelmatig de invloed van taal- en cultuuraanpassingsmoeilijkheden op schoolprestaties genoemd (Eijzenring, 1975). Ook de invloed van één-oudergezinnen op de schoolprestaties van kinderen is recentelijk onderzocht en bevestigd (Bosman en Louwes, 1982). Op grond daarvan worden kinderen uit buitenlandse gezinnen en kinderen uit onvollgde gezinnen niet in het onderzoek betrokken.

Samengevat bestaat de onderzoekspopulatie uit 5e en 6e klassers van lagere scholen die minimaal 2 jaar op de in het onderzoek betrokken school zitten en afkomstig zijn uit een volledig Nederlands gezin.

De experimentele groep bestaat uit kinderen van werkloze vaders óf van vaders die onlangs werkloos zijn geweest. Het verschil hiertussen doet in dit onderzoek niet ter zake omdat het verloop van de rapportcijfers over een geruime tijd wordt bestudeerd (zie ook 3.2). De werkloosheid van de vaders moet minimaal één jaar hebben geduurd. In de periode vanaf het moment van werkloos worden zou nl. tot één jaar daarna de meeste invloed van deze verandering merkbaar zijn in gezins- en kinderleven (Eijzenberg en Lazarsfeld, 1938).

De controlegroep bestaat uit kinderen met een vader die zelf nooit werkloos is geweest.

Om redenen van efficiëntie is gekozen voor de gemeente 's-Hertogenbosch als onderzoeksgebied. Dit is namelijk een middelgrote gemeente waar het werkloosheidspercentage ten tijde van het onderzoek (voorjaar 1983) ver boven het landelijk gemiddelde lag¹. Uit de neutrale en R.K. scholen voor gewoon lager onderwijs is een a-selecte steekproef getrokken. Uiteindelijk zijn elf scholen in het onderzoek betrokken. Via deze scholen werd aan 928 ouders van vijfde en zesde klassers een vragenlijst gestuurd. Daarin werd allereerst aan de ouders toestemming gevraagd om de rapportcijfers van hun kinderen te mogen inzien. Verder werd hen gevraagd informatie te geven over het al dan niet werkloos zijn van de vader en over enkele variabelen zoals vermeld in Figuur 2. Na de inzendingstermijn werd een a-select gekozen deel uit de non-responsgroep (n=48) telefonisch benaderd om te bekijken of de non-responsgroep qua werkloosheidspercentage afwijkt van de responsgroep. Na analyse van de telefonische enquête bleken geen significante verschillen wat betreft het al dan niet werkloos-zijn. Met inbegrip van de telefonische benadering hebben 776 (respons=84%) ouders gereageerd en wilden er 583 meedoen aan het onderzoek. De overige 193 ouders hadden bezwaar tegen het onderzoek; van hen zijn verder geen gegevens bekend. De van nu af vermelde gegevens gaan derhalve uit van de 583 kinderen die betrokken worden in het onderzoek. De arbeidssituatie van de vaders uit deze populatie is in Tabel 1 weergegeven.

Tabel 1 *Overzicht van de vaders die werken resp. niet-werken in absolute aantallen en percentages*

	N	%
- werkend	422	72.4
- werkend, voorheen werkloos geweest	35	6.0
- werkloos	50	8.6
- arbeidsongeschikt	26	4.5
- geen vader in gezin	42	7.2
- niet ingevuld	8	1.3
TOTAAL	583	100

Na inachtneming van de hierboven gestelde

voorwaarden bleven van de 85 kinderen van werklozen er dertig over. Deze vormen de experimentele groep. Het aanvankelijk gestelde criterium dat de vaders minimaal een jaar werkloos geweest moesten zijn kon maar ten dele worden doorgevoerd omdat bleek dat een groot aantal werklozen minder dan een jaar werkloos is (geweest). Van de dertig kinderen uit de experimentele groep hebben acht kinderen een vader die minder dan 1 jaar werkloos is (geweest) maar die toch al minimaal zes maanden zonder baan is (geweest). (Gemiddeld is de duur van de werkloosheid 8.5 maanden). In de onderzoekspopulatie komen derhalve twee groepen voor: mensen die kort werkloos zijn (geweest) en langdurig werklozen (één jaar of langer werkloos). Bij de analyse van de gegevens zal hiermee rekening worden gehouden. Bij elk van de dertig kinderen werd uit diens schoolklas een vergelijkbaar kind gezocht door middel van de matchingsprocedure zoals aangegeven in par. 3.3. Bij meer mogelijkheden per kind was een vergelijkbaar algemeen beeld van de rapportcijfers vóór de cesuur doorslaggevend voor de matching. Op deze wijze werden dertig 'paren' gevormd. Het overzicht van de geselecteerde dertig kinderen voor de experimentele groep en de na matching verkregen controlegroep staat vermeld in Tabel 2.

Sociaal-economisch milieu

Op grond van het beroep van de vader zijn de kinderen in zes categorieën ingedeeld volgens de beroepenklapper van Westerlaak, Kropman en Collaris (1976). De categorieën één tot en met zes representeren achtereenvolgens: ongeschoolde arbeiders, geschoolde arbeiders, lagere employé's, kleine zelfstandigen, middelbare employé's en hogere employé's. De vaders van de in dit onderzoek betrokken kinderen behoren voornamelijk tot de categorie geschoolde arbeiders en lagere employé's.

Het buitenshuis werkzaam zijn van de moeder

De moeder is als niet of nauwelijks buitenshuis werkzaam gekenschetst als zij hieraan minder dan tien uur per week besteedt. Zij is wel als buitenshuis werkzaam beschouwd als dit werk tien uur of meer omvat. Het grootste deel van de moeders van onze onderzoekspopulatie is volgens deze definitie niet buitenshuis werkzaam.

3.5 Explicitering van de analysebeslissingen

Doordat de gegevens afkomstig zijn van elf

Tabel 2 *Overzicht van de variabelen waarop de 60 schoolkinderen geselecteerd zijn met bijbehorende aantallen*

controle- variabelen:	kinderen van werkende vaders: vader werkt: 30	kinderen van niet- werkende vaders: vader - werkt, was voorheen langer dan 1 jaar werkloos: 6 - is langer dan 1 jaar werkloos: 16 - is korter dan 1 jaar werkloos: $\frac{8}{30}$	TOTAAL	
			Abs.	%
SEXE				
meisje	17	17	34	56.7
jongen	13	13	26	43.3
KLAS				
5e	19	19	38	63.3
6e	11	11	22	36.7
S.E.S.*				
1	1	1	2	3.3
2	14	15	29	48.3
3	11	11	22	36.7
4	1	0	1	1.7
5	2	2	4	6.7
6	1	1	2	3.3
MOEDER WERKT				
niet	26	26	52	87.7
wel	4	4	8	13.3
AANTAL KINDEREN THUIS				
1	2	3	5	8.3
2	16	15	31	51.7
3	9	9	18	30.0
4-9	3	3	6	10.0

*S.E.S. = Sociaal Economische Status:

- 1 = ongeschoolde arbeid   4 = kleine zelfstandigen
2 = geschoolde arbeid   5 = middelbare employé's
3 = lagere employé's   6 = hogere beroepen

scholen waren er veel verschillende schoolvakken en soorten beoordelingen. De diverse beoordelingen, die variëren van cijfers tot verbale waarderingen, zijn teruggebracht naar een algemene cijferschaal lopend van 1 tot 10. Alle onderdelen, waarop de elf scholen hun leerlingen beoordelen, zijn in eerste instantie geclusterd tot de volgende:

1. lezen
2. mondeling taalgebruik
3. schriftelijk taalgebruik
4. hoofdrekenen/cijferen/ vraagstukjes } rekenen

5. wereldoriëntatie
6. expressievakken
7. werkhouding

Na een factoranalyse op de rapportcijfers vóór en na de cesuur bleek dat de onderdelen hoofdrekenen, cijferen en vraagstukjes als één factor beschouwd kunnen worden: rekenen. Het was verder weinig zinvol een of meer vakken tot gemeenschappelijke factor(en) terug te voeren. Bij de analyse van de rapportcijfers is dus uitgegaan van zeven onderdelen.

Bij het analyseren van de rapportcijfers is gebruik gemaakt van t-toetsingen. Bij zowel de

Tabel 3 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór de cesuur tussen experimentele en controlegroep.*

vak	EXPERIMENTELE GROEP			CONTROLE GROEP			Toetsing: t-waarde	p
	n	m	s	n	m	s		
LZ	30	6.75	.68	30	6.92	.65	.99	.325
MT	28	6.98	.65	28	6.96	.67	.12	.904
ST	30	6.55	.91	30	6.94	.84	1.74	.087
RK	30	6.66	.87	29	6.63	.87	.11	.910
WO	26	6.85	.90	26	7.01	.66	.72	.474
EX	23	6.59	.53	22	6.63	.58	.22	.830
WH	28	6.93	.64	28	6.99	.61	.34	.735

m = gemiddelde; s = spreiding; p = overschrijdingskans

Verklaringen van de afkortingen:

LZ = lezen
 MT = mondeling taalgebruik
 ST = schriftelijk taalgebruik
 RK = rekenen
 WO = wereldoriëntatie
 EX = expressievakken
 WH = werkhouding

Tabel 4 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en ná de cesuur bij de experimentele groep*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	30	6.75	6.66	-.09	.38	1.27	.107
MT	28	6.99	6.79	-.20	.49	2.04	.025*
ST	30	6.55	6.44	-.11	.53	1.10	.140
RK	30	6.66	6.53	-.13	.61	1.14	.133
WO	26	6.85	6.77	-.08	.57	.69	.248
EX	22	6.63	6.62	-.01	.31	.07	.473
WH	28	6.93	6.68	-.25	.41	3.22	.002*

* significant bij een alpha van 0.05

Tabel 5 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en ná de cesuur bij de controlegroep*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	30	6.91	6.92	.01	.23	.24	.815
MT	28	6.96	6.99	.03	.51	.37	.716
ST	30	6.94	6.91	-.03	.47	.31	.757
RK	29	6.63	6.60	-.03	.39	.52	.604
WO	26	7.00	6.91	-.09	.57	.82	.419
EX	22	6.63	6.67	.04	.59	.36	.719
WH	28	6.99	6.84	-.15	.66	1.24	.226

experimentele als de controlegroep zijn voor elk van de zeven vakken afzonderlijk de gegevens vóór en na de cesuur met elkaar vergeleken. Per vak zijn vergelijkingen uitgevoerd tussen *het gemiddelde vóór en na de cesuur*. Ter bepaling van het moment waarop een moge-

lijke achteruitgang zijn intrede doet, zijn per vak ook vergelijkingen uitgevoerd tussen het gemiddelde vóór de cesuur én de afzonderlijke rapportcijfers erna. Bovenstaande t-toetsingen gaan uit van afhankelijke steekproeven. Om te bekijken of de experimentele- en controle-

groep vóór de cesuur qua schoolprestaties aan elkaar gelijk zijn, is gebruik gemaakt van t-toetsingen voor onafhankelijke steekproeven.

4 Resultaten

De rapportcijfers van de experimentele groep wijken vóór de cesuur niet significant af van die van de controlegroep (Tabel 3). Dit lag ook niet in de lijn der verwachting omdat de twee groepen door middel van matching zoveel mogelijk aan elkaar gelijk geschakeld zijn (3.3).

Vergelijking van rapportcijfers vóór en na de cesuur levert als resultaat op, dat kinderen uit de experimentele groep (kinderen van werklozen) significant achteruitgaan op twee van de zeven schoolonderdelen, nl. mondeling taal en werkhouding. Zij gaan op deze vakken gemiddeld respectievelijk 0.20 ($t=2.04$; $p=0.025$) en 0.25 ($t=3.22$; $p=0.002$) punten achteruit (zie Tabel 4).

Bij de controlegroep zijn bij alle zeven schoolvakken geen significante veranderingen in rapportcijfers te constateren (zie Tabel 5).

Vervolgens zijn dezelfde t-toetsingen toegepast bij de deelpopulatie van kinderen van langdurig werklozen (vader langer dan een jaar werkloos) en de daarbij behorende controlegroep ($n_{exp}=22$, $n_{contr}=22$). Ook bij deze beperkte controlegroep is geen voor- of achteruitgang te constateren (Tabel 7), terwijl de kinderen uit de ingeperkte experimentele groep op vier van de zeven schoolvakken achteruitgaan in prestaties. Naast mondelinge taal en werkhouding blijkt dat bij kinderen van langdurig werklozen ook de prestaties op schriftelijk taalgebruik en rekenen achteruitgaan. De gemiddelde teruggang op de vier laatstgenoemde vakken is resp. 0.29, 0.21, 0.28 en 0.27 (zie ook Tabel 6).

Wanneer binnen de experimentele groep de schoolresultaten van de jongens wordt vergeleken met die van de meisjes, blijkt de sekse een belangrijke invloed te hebben. De meisjes uit de experimentele groep gaan op meer schoolvakken significant achteruit dan jongens. De teruggang van de meisjes betreft de onderdelen mondelinge taal, schriftelijke taal, wereldoriëntatie, en de werkhouding. Bij jongens

Tabel 6 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en ná de cesuur bij kinderen van langdurig werklozen in de experimentele groep (n=22)*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	22	6.71	6.67	-.04	.35	.61	.274
MT	20	7.04	6.75	-.29	.42	3.04	.004*
ST	22	6.56	6.35	-.21	.46	2.15	.022*
RK	22	6.68	6.40	-.28	.60	2.12	.023*
WO	18	6.94	6.77	-.17	.54	1.35	.098
EX	16	6.64	6.68	.04	.24	.74	.235
WH	20	6.87	6.60	-.27	.41	2.88	.005*

Tabel 7 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en na de cesuur van kinderen in de controlegroep behorende bij langdurig werklozen (n=22)*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	22	6.98	6.96	-.02	.23	.56	.583
MT	20	6.98	7.10	.03	.55	.25	.808
ST	22	7.09	7.00	-.09	.49	.91	.375
RK	21	6.75	6.69	-.06	.37	.70	.491
WO	18	7.08	6.92	-.16	.56	1.27	.221
EX	16	6.65	6.65	.00	.53	.00	1.000
WH	20	7.11	6.87	-.24	.56	1.91	.071

Tabel 8 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en na de cesuur bij meisjes in de experimentele groep (n=13)*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	13	7.15	7.08	-.07	.24	1.03	.162
MT	12	7.23	6.95	-.28	.36	2.65	.012*
ST	13	7.21	6.90	-.31	.44	2.50	.014*
RK	13	6.99	6.86	-.13	.64	1.74	.236
WO	11	7.26	6.97	-.29	.39	2.45	.017*
EX	11	6.89	7.00	.11	.34	1.07	.161
WH	12	7.38	7.06	-.32	.43	2.56	.013*

Tabel 9 *Vergelijking van gemiddelde rapportcijfers vóór en ná de cesuur bij jongens in de experimentele groep (n=17)*

vak	n	gemid. voor de cesuur	gemid. na de cesuur	gemid. verschil	s	t-waarde	p
LZ	17	6.44	6.34	-.10	.46	.90	.191
MT	16	6.79	6.66	-.13	.57	.87	.199
ST	17	6.04	6.09	.05	.55	.35	.365
RK	17	6.40	6.28	-.12	.61	.83	.209
WO	15	6.54	6.62	.08	.64	.49	.317
EX	11	6.36	6.24	-.12	.23	1.72	.575
WH	16	6.60	6.40	-.20	.40	1.98	.033*

wordt alléén de werkhouding slechter. De resultaten staan vermeld in Tabel 8 en Tabel 9.

Wanneer bij de groep van langdurig werklozen het sekseverschil in de analyse wordt betrokken, komt een vrijwel overeenkomstig beeld naar voren. Bij de jongens blijkt echter naast de werkhouding óók een gemiddelde achteruitgang van .31 punten ($t=1.93$, $p=.043$) voor het onderdeel mondeling taalgebruik.

Om de schoolprestaties binnen de experimentele groep te kunnen analyseren tegen de achtergrond van het sociaal-economisch milieu, zijn de zes sociaal-economische categorieën van deze variabele (zie par. 3.4) gedi-chotomiseerd. De categorieën 1 en 2 zijn samengevoegd tot 'lagere sociaal-economische status' ($n=16$) en de categorieën 3 t/m 6 'hogere sociaal-economische status' ($n=14$). Er is voor deze verdeling gekozen, opdat beide sub-populaties bijna even groot zouden zijn.

De t-toetsingen tonen echter geen éénduidige verschillen aan in verloop van de rapportcijfers tussen kinderen uit de lagere en hogere milieus. Mogelijkerwijs bestaat dit verschil wel,

maar wordt deze verduisterd door de geringe omvang van de steekproef en de dichotomisering van de betreffende variabele.

Overige uitsplitsingen van de proefgroep op andere kenmerken dan duur van de werkloosheid en geslacht van de kinderen worden gezien de grootte van de proefgroep dan ook weinig zinvol geacht.

Tenslotte zijn bij de experimentele groep analyses uitgevoerd om te bekijken bij welk rapport na de cesuur de terugval in rapportcijfers het duidelijkst is. Toetsingen tonen echter verschillende momenten van terugval aan waaruit moeilijk een consistent beeld naar voren komt. De achteruitgang in rapportcijfers bij de experimentele groep kan blijkbaar alleen worden aangegeven door middel van de gemiddelde rapportcijfers per vak na de cesuur en niet door middel van afzonderlijke rapportcijfers op één bepaald moment na de werkloosheid.

5 Conclusies en discussie

Er is een tendens waarneembaar dat de kinde-

ren van werklozen achteruitgaan in hun schoolprestaties na het intreden van de werkloosheid van de vader. De achteruitgang heeft vooral betrekking op het vak taal (schriftelijk en mondeling taalgebruik), op het vak rekenen en op de werkhouding. De beoordeling voor vlijt, ijver en gedrag vormen de indicatoren voor de werkhouding van een kind. Er is geen of nauwelijks invloed op vakken als wereldoriëntatie, expressie en lezen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vakken als rekenen en taal veel concentratie vereisen. Het is bekend (Dumont, 1980) dat problemen in het gezin de concentratie van de kinderen negatief beïnvloeden. Kinderen die spanningen te verwerken hebben worden vaak drukker en onrustiger in de klas en dit zal de onderwijzer(es) snel opmerken. Het lezen, wat kinderen van elf á twaalf jaar over het algemeen goed in hun macht hebben, zal niet zomaar worden verlerd. Bij het vak wereldoriëntatie speelt de concentratie niet zo'n grote rol. Voor dit vak is meer begrip en inzicht nodig en dat zal waarschijnlijk niet zo snel veranderen.

Benadrukt moet worden dat de schoolprestaties onderzocht zijn door middel van beoordelingen van leerkrachten, nl. de rapportbeoordelingen. Deze weerspiegelen meer dan alleen maar fluctuaties in prestaties, hetgeen ook zichtbaar wordt in de waardering van de werkhouding door de leerkrachten.

Opgemerkt kan worden dat de genoemde achteruitgang in schoolprestaties slechts gering is. De rapportcijfers dalen gemiddeld 0,3 punt of minder. Dit is waarschijnlijk het gevolg van de geringe spreiding in rapportcijfers. Wij hebben gebruik gemaakt van een tien-puntsschaal maar voor het merendeel wordt er tussen de zes en de acht gescoord. Docenten maken slechts van een beperkt deel van de schaal gebruik. Een kleine achteruitgang in rapportcijfers heeft een grotere betekenis dan men op grond van de cijfers zou kunnen vermoeden.

Voor de kinderen van vaders die een langere periode werkloos zijn (één jaar of langer), is de waargenomen achteruitgang in schoolprestaties sprekender, doordat de terugval voor meer vakken geldt. Het is mogelijk dat mensen die vrij snel weer een baan hebben meer uitzicht hadden op een baan vanaf de intrede van de werkloosheid. Hierdoor zal de werkloosheid minder ernstig worden opgevat en het gezinsleven minder worden verstoord. Bij langdurig werklozen kan de werkloosheid er vanaf het

begin als definitief hebben uitgezien, wat direct aanpassingsmoeilijkheden oplevert in het gezin.

Binnen de periode van één jaar is over de gemiddelden van de rapportcijfers een achteruitgang te constateren. Bij het ene kind is er al een terugval te zien bij het eerste rapport na de intrede van de werkloosheid, bij een ander kind pas bij het derde rapport. De invloed van de werkloosheid op de schoolprestaties is blijkbaar individueel zeer verschillend. We kunnen dan ook geen eenduidige uitspraak doen over het moment van terugval van schoolprestaties. Wel veronderstellen we op grond van de onderzoeksresultaten dat de terugval in schoolprestaties optreedt binnen een jaar na de intrede van de werkloosheid.

Bij meisjes komt de achteruitgang in rapportcijfers duidelijker naar voren dan bij jongens. Dit werd ook al bij onderzoek uit de jaren dertig geconstateerd (Eisenberg en Lazarsfeld, 1938). Dat meisjes het schoolwerk serieuzer nemen en emotioneel meer betrokken zijn bij het gezin dan jongens, geldt ook nu nog. De rapportcijfers van de in ons onderzoek betrokken meisjes blijken vóór de intrede van de werkloosheid een half tot een heel punt hoger te liggen dan die van de jongens. In een onderzoek van Busemann en Bahr (1931) kwam naar voren dat de kinderen van werkloze vaders met hoge schoolprestaties in relatief grote mate achteruit gingen dan de kinderen die middelmatig of laag presteerden. Kennelijk is dit ook in ons onderzoek het geval. Dit alles zal er toe geleid hebben dat de meisjes in ons onderzoek op meer vakken achteruitgaan dan de jongens.

In dit onderzoek zijn geen eenduidige verschillen in het verloop van schoolprestaties van kinderen van werklozen geconstateerd tussen de strata van het sociaal-economisch milieu. Op grond van de literatuur hadden we dit wel verwacht. Verschillende auteurs (Rollf, 1972; Pressel, 1972) geven aan dat de plaats op de arbeidsmarkt doorwerkt in het intentionele opvoeden en de waarde-oriëntatie van de opvoeders. Het werkloos worden zal dan bij mensen uit lagere sociaal-economische milieus een andere invloed op het gezin hebben dan bij mensen uit hogere sociaal-economische milieus. Het is mogelijk, dat het idee niet in de maatschappij te kunnen opklimmen, dat onder veel arbeiders en hun kinderen leeft door de werkloosheid versterkt wordt. De motivatie

van de kinderen voor het leren op school zal hierdoor af kunnen nemen waardoor de schoolprestaties kunnen verslechteren. Het geldgebrek ten gevolge van de werkloosheid zal waarschijnlijk een grotere rol spelen bij de lagere sociaal-economische milieus. Bij mensen uit de hogere milieus wegen de immateriële nadelen van werkloosheid (zoals een gevoel van doelloosheid, sociale isolatie e.d.) zwaarder (Van Wezel 1975). Mogelijkerwijs wordt het verschil in invloed op schoolprestaties van kinderen tussen de strata van de sociaal-economische milieus verduisterd door een te geringe onderzoekspopulatie.

De onderzoeksresultaten van dit onderzoek zijn om verschillende redenen niet zonder meer te generaliseren naar een grotere bevolkingsgroep. De uiteindelijke onderzoekspopulatie is gering en het onderzoek is beperkt tot één regio. Het onderzoek is gehouden in de stad 's Hertogenbosch. Resultaten van een onderzoek dat verricht is in een stad behoeven bijvoorbeeld niet voor het platteland te gelden. Het werkloosheidspercentage van 's Hertogenbosch ligt ver boven het landelijk gemiddelde. Het is mogelijk dat werkloosheid, in een streek met veel werklozen, beter geaccepteerd wordt door de werkloze zelf en zijn directe sociale omgeving uit die regio dan in een streek met een kleiner aantal werklozen. Dit zou alleen maar betekenen dat de door ons waargenomen achteruitgang in schoolprestaties groter zal zijn in een gebied met een lager werkloosheidspercentage vanwege de geringere bekendheid met en acceptatie van werkloosheid. De onderzoekspopulatie bestaat uit zestig personen. Voorspellingen op grond van de resultaten van dit onderzoek hebben, door het toepassen van de matchingsprocedure, een waarde die vergelijkbaar is met gegevens gebaseerd op een proefgroep van 240 personen verkregen via een a-selecte steekproef (McNemar, 1969). Toch kan dit onderzoek niet meer pretenderen te zijn dan een signalering en eerste verkenning van een actueel en belangrijk probleemgebied. Er moet hierbij worden opgemerkt hoe moeilijk het is om kinderen van werklozen in een onderzoek te betrekken. Voor een proefgroep van zestig kinderen moesten ruim 900 ouderparen worden benaderd. Van de ouders die in eerste instantie bezwaar hadden tegen het onderzoek is niet bekend of zij werkloos zijn. De mogelijkheid bestaat dat er bij deze groep relatief meer

werklozen zijn of dat er daarbij meer werklozen zijn die moeite hebben met de verwerking van de werkloosheid. Dit kan een reden zijn geweest om niet aan het onderzoek mee te willen doen. De onderzoeksresultaten kunnen hierdoor vertekend zijn. Wij hebben dit echter niet kunnen nagaan, omdat de leiding van de scholen toegezegd is de ouders verder niet te benaderen wanneer zij schriftelijk hadden laten weten niet aan het onderzoek te willen meewerken.

De invloed van de werkloosheid is voor elk gezin verschillend en is van vele factoren afhankelijk (bijvoorbeeld hoe men omgaat met stress, hoe men zijn tijd kan indelen etc). Hoewel de nadruk in de literatuur vooral ligt op de negatieve invloed van werkloosheid op de schoolprestaties, is het niet denkbeeldig dat er ook positieve effecten kunnen zijn. Vaders zullen meer tijd hebben om hun kind(eren) bijvoorbeeld bij het huiswerk te helpen. In ons onderzoek is er een tendens waarneembaar dat de werkloosheid een ongunstige invloed heeft op de schoolprestaties van kinderen. De empirische basis van dit onderzoek is echter tamelijk smal. Gezien de resultaten is het zinvol het onderzoek te herhalen, en dan uiteraard op een grotere populatie.

In een dergelijk vervolgonderzoek zal het accent meer komen te liggen op de vraag waarom en waardoor de schoolprestaties achteruitgaan. Om de teruggang in schoolprestaties adequater te kunnen verklaren en om inzicht te verkrijgen in de eventuele pedagogische resp. onderwijskundige implicaties daarvan, ligt het sterk voor de hand de samenhang tussen gezinsfactoren, waaronder belangrijke opvoedingskenmerken en schooleffecten nader te bestuderen. Het voeren van gesprekken met de ouders en de leerkrachten is dan geïndiceerd. Ondertussen verdient het aanbeveling de schoolprestaties van kinderen en natuurlijk ook de kinderen zelf, niet uit het oog te verliezen op het moment dat hun vader en het gezin waaruit ze komen met werkloosheid geconfronteerd wordt.

Noten

1. Het werkloosheidspercentage voor de mannelijke afhankelijke beroepsbevolking was in het najaar 1982 17.1; bron Ministerie van Sociale Zaken, Den Haag, nov. 1982. Landelijk gezien was dat percentage over 1982 11.5.

Literatuur

- Bakke, E. W., *Citizens without work; a study of the effects of unemployment upon the workers social relations and practices*. New Haven: Yale University Press, 1940.
- Bosman, R. en W. Louwes, *Eenoudergezin en schoolprestaties*. Groningen: RUG-Sociologisch Instituut, 1982.
- Busemann, A. en G. Bahr, Arbeitslosigkeit und Schulleistungen, *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie*, 1931, 32, 417-421.
- Campbell, D. T., Factors relevant to the validity of experiments in social setting, *Psychological Bulletin*, 1975, 54, 297-312.
- Campbell, D. T. en J. C. Stanley, *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company, 1966.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Sociale Maandstatistiek. Voorburg: CBS, febr. 1982.
- Chilman, S. S., Families in poverty in the early 1970's; rates, associated factors, some implications. *Journal of Marriage and the Family*, 1975, febr., 49-60.
- Corte, E. de, en R. Scheepers, Empirisch onderzoek naar het verband tussen leerprestaties en enkele persoonlijkheidsfactoren. *Pedagogisch Tijdschrift, Forum voor opvoedkunde*, 1981, 6, 2, 56-64.
- Dumont, J. J., *Leerstoornissen*, deel I, theorie en model. Rotterdam: Lemniscaat, 1980.
- Eisenberg, Ph. en P. Lazarsfeld, The psychological effects of unemployment. *Psychological Bulletin*, 1938, 35, 6, 358-390.
- Eijzenring, A. I., Op weg naar een transculturele (ortho)pedagogiek. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1975.
- Froentjes, W., G. Endel en E. J. Sap-Jonkees, *Schoolkenmerken en leerprestaties*. Groningen: RUG-Sociologisch Instituut, z.j.
- Goede, M. P. M. de, *Werken en niet-werken*; een empirische voorstudie onder werklozen, arbeidsongeschikten en hun echtgenoten/partners naar de beleving van niet-werken. Utrecht: RUU-IPAW, 1980.
- Gordeau-Blom, M. J., Reacties in het gezin op werkloosheid. *Tijdschrift voor ziekenverpleging*, 1968, 21, 3.
- Hetherington, E. M. en R. D. Parke, *Child Psychology*, New York: McGraw-Hill, 1975.
- Kerlinger, F. N. *Foundations of behavioral research*, (2nd edition). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.
- Komarovsky, M., *The unemployed man and his family*. New York: Dryden Press, 1940.
- Loon, F. van, M. L. Levin en H. D. Spitzer, Het effect van de afwezigheid van de vader op de intellectuele ontwikkeling en schoolprestatieniveau van de kinderen. *Bevolking en Gezin*, 1978, 1, 71-90.
- McNemar, Q., *Psychological Statistics*, (4th. edition). New York: Wiley, 1969.
- Moen, P. E., Measuring unemployment: family considerations. *Human Relations*, 33, 3, 183-192.
- Nijdam, A. D. en J. A. van Buuren, *Statistiek voor de sociale wetenschappen* (band I en II). Alphen aan den Rijn: Samsom, 1980.
- Pressel, A., Sozialisation. In: J. Beck (Hrsg.), *Erziehung in der Klassengesellschaft*. München: 1972.
- Rolff, H. G., Sozialisation und auslese durch die Schule. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1973.
- Sietaram, K., Het sociaal pedagogisch aspect van de beroepskeuze. *Pedagogisch Tijdschrift/Forum van de Opvoedkunde*, 1977, 2, 1, 33-49.
- Sinfield, A., Poor and out-of work in Shields. In: P. Townsend (ed.), *The Concept of Poverty*. London: Heinemann, 1970.
- Waldman, E. en K. Gover, Marital and family characteristics of the labor forces. *Monthly Labor Review*, 1982, 95, 4, 4-8.
- Westerlaak, J. M. van, J. A. Kropman en J. W. M. Collaris, *Beroepenklapper*. Nijmegen: ITS, 1976.
- Wezel, J. A. M. van, Beleving van werkloosheid. *Gedrag*, 1975, 2, 63-79.
- Zaal, J. N., Relaties tussen sociaal emotioneel functioneren en schoolprestaties van leerlingen in het kleuter- en basisonderwijs. *Pedagogische Studiën*, 1980, 57, 5, 257-267.

Curricula vitae

- D. B. Baarda en M. P. M. de Goede zijn als wetenschappelijk medewerkers verbonden aan het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen der Rijksuniversiteit Utrecht.
- A. P. M. Frowijn en M. E. Postma zijn student-medewerkers in het project: 'Pedagogische consequenties van werkloosheid'.

Adres: I. P. A. W. Rijksuniversiteit Utrecht, Postbus 80.140, 3508 TC Utrecht.

Manuscript aanvaard 6-9-'83